

RAAD VOOR DIERENAANGELEGEDEN

De mens centraal? Ethische dilemma's bij gezondheidsbeleid met goede zorg voor dier en natuur

Verslag presentatiebijeenkomst 5 april 2012, Naturalis Leiden

Parnassusplein 5
2511 VX Den Haag
Postbus 19404
2500 CK Den Haag
Tel 070 - 340 50 60
Fax 070 - 340 75 75
E-mail mail@ceg.nl
URL www.ceg.nl

Datum
12 april 2012
Kenmerk
6107.3-057

Verslag naar aanleiding van de aanbieding van de essaybundel 'De mens centraal? Ethische dilemma's bij gezondheidsbeleid met goede zorg voor dier en natuur' van het Centrum voor Ethiek en Gezondheid, aan Louise Fresco. Dit gebeurde namens drie adviesraden: de Raad voor Dierenaangelegenheden (RDA), de Raad voor de leefomgeving en infrastructuur (Rli) en de Raad voor Volksgezondheid en Zorg (RVZ).

Inleiding

"De invloed van volksgezondheid op dier en natuur is hoogst actueel", stelt dagvoorzitter Dick Willems bij de opening van het symposium. Doel van deze bijeenkomst en van de essaybundel is om de aandacht van de medische wereld voor invloed van omgeving op gezondheid eens om te draaien: wat is de invloed van volksgezondheidszorg op de omgeving? Of, met een concreet voorbeeld: is het gezondheidsadvies om twee keer per week vis te eten wel verstandig als we daarmee de oceanen leegvissen?

De essaybundel is geen advies, maar is een 'signalement' om het debat over dit thema op gang te brengen. Een aantal essays wordt als voorbeeld genoemd. Marcel Verweij en Mariëtte van den Hoven gaan na of dit soort ethische con-

flicten wel fundamenteel oplosbaar zijn. Veelal wel, is hun conclusie, maar sommige mogelijk niet, zoals het vraagstuk van het antibioticagebruik; de zorg voor gezondheid en de zorg voor de natuur lijken daar fundamenteel te botsen. Henny van der Windt schetst in deel twee (*motieven*) enkele natuurvisies en laat zien dat die mogelijkheden bieden om natuur en gezondheid samen te laten gaan, zoals in 'plukbossen'. In het derde deel, dat over *oplossingen* gaat, beschrijft Katinka Waelbers hoe bestaande ethische commissies een rol zouden kunnen spelen in het afwegen van conflicterende belangen van mens, dier en leefomgeving. Zo zou het College ter Beoordeling van Geneesmiddelen om informatie over het effect van geneesmiddelen op de leefomgeving kunnen vragen.

Presentaties

1. *Biodiversiteit houdt mensen gezond* (Pim Martens, hoogleraar Mondiale duurzame ontwikkeling, Universiteit van Maastricht)

Op mondiaal niveau is gezondheid een indicatie van hoe we met systemen omgaan, betoogt Martens, doordat veranderingen in die systemen effect hebben op de gezondheid. Dat geldt ook voor ecosystemen en zeker ook voor biodiversiteit. Bossen en oceanen worden bedreigd door onder andere vervuiling en klimaatverandering. De biodiversiteit neemt af in veel hoger tempo dan ooit eerder. Dat

is in veel gevallen ook een probleem voor de gezondheid, al is de relatie complex.

Er zijn grofweg vier functies aan ecosystemen te onderscheiden. Ten eerste: ecosystemen leveren onder meer water, voedsel, medicijnen, schoonheid en bestrijding van plagen. Ten tweede: ze reguleren de

kwaliteit van water en lucht. Ten derde: door biodiversiteit blijven groepen genen vitaal, wat van belang is voor basisvoedsel als rijst, maïs en aardappelen. Ten vierde hebben ecosystemen een sociaal-culturele functie: ze spelen een belangrijke rol in wetenschap, toerisme en kunstuitingen en hebben een therapeutische waarde.

Biodiversiteit is dus belangrijk voor de gezondheid van de mens. Maar meer biodiversiteit betekent niet per definitie meer menselijke gezondheid. Denk bijvoorbeeld aan diersoorten die ziektes verspreiden, zoals sommige muggen en vleermuizen. Je kunt je afvragen of het beter zou zijn als die soorten er niet meer waren.

“Zijn mensen in een stedelijke omgeving met weinig biodiversiteit niet juist gezonder?” vraagt Willems. Martens wijst erop dat hij kijkt op mondiaal niveau. Mensen in een koud klimaat zijn niet gezonder dan mensen in een warmer klimaat, maar toch is de opwarming van de aarde slecht voor de gezondheid van de mens in het totale systeem. Een andere vergelijking: voor productie van voedsel heb je biodiversiteit nodig, maar lokaal produceer je dat voedsel in een veld met één gewas.

Frans Stafleu (Ethiek Instituut Universiteit Utrecht) onderschrijft dat biodiversiteit een eigen waarde heeft. Martens maakt een vergelijking met muziek: als je steeds enkele noten uit een compositie van Mozart weghaalt, merk je daar in eerste instantie weinig van, maar op den duur is de compositie weg. Precies zo is het uitsterven van één soort niet erg, maar op den duur is het systeem weg.

Frauke Ohl (Diergeneeskunde, Universiteit Utrecht) vindt de analogie niet kloppen: een stuk van Mozart is statisch, biodiversiteit is dynamisch.

Rien Meijerink (RVZ) is tussen de enorme skeletten en botten van Naturalis toch wel blij dat sommige dieren er niet meer zijn. Hij vindt pleiten voor instandhouding van de biodiversiteit in feite conservatief. Er komen immers ook soorten bij.

Martens wijst erop dat het probleem zit in de enorm versnelde afname van soorten, niet in het uitsterven van soorten op zich.

“Alterra wil duurzaamheid helder op de onderzoeksagenda krijgen. Deze middag is een mooi voorbeeld van hoe een andere sector dat doet, namelijk volksgezondheid. Het afwegingskader dat professor Ohl schetst lijkt me heel bruikbaar, al mis ik daarin het omgaan met risico's van individuen en groepen.” (deelnemer bijeenkomst)

“Wij mensen zien de wereld als een decor met stukken die we naar believen kunnen verplaatsen. Op grond van welk recht? Het recht van de sterkste.”

Om te overleven moet je organismen doden en manipuleren, maar dat is iets anders dan dieren massaal opsluiten, of jagen voor je plezier. Ik hoop dat dit signalement aandacht krijgt in de kwaliteitspers. Ik zal het zeker onder de aandacht brengen van mijn collega's." (deelnemer bijeenkomst)

2. Eigen soort eerst? (Frans Stafleu, dierenarts en docentonderzoeker (dier)-ethiek, Ethiek Instituut Universiteit Utrecht)

Stafleu laat zien hoe snel een belangenafweging tussen mens en dier kantelt. Na de ruiming rond de Mond-en-klauwzeeruitbraak vond men het een schande dat gezonde dieren geruimd waren. Toen een aantal jaren later bleek dat de Q-koorts gevaarlijk was voor mensen, vond men het een schande dat er zo lang gewacht was met ruimen. Als de gezondheid van de mens in het geding is, ver-

anderen onze waarden
blijkbaar.

Hetzelfde gebeurt als je een diersoort bekijkt in verschillende functies voor de mens. Neem het konijn: als proefdier, wild dier, gezelschapsdier of productiedier, krijgt het steeds te maken met andere afwegingen. Er zijn wel twee waarden die bijna altijd

aan de orde komen: welzijn (geluk, geen lijden - een heldere, meetbare waarde) en intrinsieke waarde (een parapluterm die vaak slecht gedefinieerd is).

Stafleu introduceert een derde waarde die mogelijk een rol speelt: loyaliteit aan de soort. Hij sluit aan bij Frans de Waal, dat loyaliteit binnen diersoorten een belangrijk biologisch fenomeen is. Maar is het voor mensen te verdedigen als zijnde ethisch? Ja, door aan te haken bij de zorgethiek, die zich concentreert op relaties. Je kunt zeggen dat mensen bij de Q-koorts hypocriet reageren, maar je kunt ook verdedigen dat ze blijkbaar voor elkaar zorgen, omdat ze als soort verbonden zijn en afhankelijk van elkaar.

“Eigen soort eerst - het kan goed zijn, maar alleen binnen redelijke proporties. De stelling zou kunnen zijn: een dier pijn doen om een mens te helpen is meestal niet goed, maar wel als het een kwestie is van leven en dood. Of een ernstige aantasting van andere primaire belangen”, vult Stafleu aan op een opmerking van Franck Meijboom (Ethiek Instituut Universiteit Utrecht). Bij veel dierproeven kun je je afvragen of daar wel sprake van is. Als het gaat om een nieuwe schoensmeer in elk geval niet.

Erik van den Doel (Partij voor de Dieren Leiden) vindt het eten van vlees en kaas een keuze, net als roken. Hij ziet niet waarom dieren daarvoor zouden moeten lijden. Stafleu relativeert die keuzevrijheid. Aan roken raken mensen verslaafd. Maar hij is binnen Dier Experiment Commissies altijd heel kritisch, vertelt hij. Je kunt ook alternatieve middelen bedenken waar geen dierproeven voor nodig zijn.

Ohl stelt dat het eigenlijke probleem niet is dat dieren gebruikt worden, een huisdier wordt in feite ook gebruikt. De belangrijkste vraag is echter hoe het dier zich voelt.

“Ik loop regelmatig tegen deze discussie aan en die verloopt niet altijd goed. Ik krijg nu wat meer grip op oplossingen. Het is goed om te zien dat erkend wordt dat je als ministerie en als hele maatschappij niet om ethiek heen kunt.” (deelnemer bijeenkomst)

“Men wil dierproeven verminderen, maar dan moeten er wel alternatieven gevonden worden. Ik vind dat er erg hoge eisen worden gesteld aan medisch onderzoek. Dat werkt belemmerend.” (deelnemer bijeenkomst)

3. Naar een afwegingsmodel voor gezondheidsbeleid (Frauke Ohl, hoogleraar Dierenwelzijn en proefdierkunde, Universiteit Utrecht)

Ohl betwijfelt of loyaliteit zo'n belangrijke rol speelt. Loyaliteit wisselt in elk geval per context. Ohl was betrokken bij de ruiming van 45.000 gezonde geiten wegens de Q-koorts. Ze weet zeker dat ze voor een proef om potentieel de gezondheid van mensen te beschermen nooit toestemming zou hebben gekregen om 45.000 drachtige geiten te doden. Dat wisselen van context maakt afwegen moeilijk. Hoe moet je het leven van een aantal dierenlevens afwegen tegen een onzeker onderzoeksresultaat?

Als mens heb je verantwoordelijkheid voor je gezondheid en je leefomgeving. Integraal gezondheidsbeleid zal dan ook rekening moeten houden met die omgeving. Maar hoe? De Raad voor Dierenaangelegenheden heeft daarvoor een afwegingsmodel ontwikkeld. Het is toegepast om met betrokken partijen gestructureerd meer inzicht te verkrijgen in de ter discussie staande kwesties rondom dieren. Het model is bijvoorbeeld toegepast in het overleg over de halfwilde dieren in de Oostvaardersplassen. De vraag was: mag je uitgezette halfwilde dieren aan hun lot overlaten als ze in de winter van honger sterven?

Ondanks de verschillen bleken alle partijen het eens te kunnen worden over dit: dat het onacceptabel is dieren in onze maatschappij ernstig te laten lijden terwijl we dat eenvoudig kunnen voorkomen. Maar complex en contextafhankelijk blijft het. Zo heeft niemand het over de muizensterfte in de Oostvaardersplassen in de winter.

Om duurzame oplossingen te verkrijgen is het belangrijk de ter discussie staande vraag goed te formuleren en vervolgens de gemeenschappelijkheden te identificeren. Onderken ook de emoties. Als je zelf Q-koorts hebt, heb je weinig boodschap aan een samenleving die zegt dat we dat risico ervoor over moeten hebben. En al kies je zelf voor het belang van de samenleving, Ohl heeft zelf Q-koorts gehad, dan nog kun je een ander die keuze niet opleggen. Het afwegingsmodel kan helpen dit soort vraagstukken eenduidiger te definiëren. Het is geen wondermiddel, maar structureert het denken en de dialoog.

Marijke de Jong (Dierenbescherming) vraagt hoe Ohl denkt dat de kloof tussen partijen in gezondheidsbeleid gedicht kan worden en hoe je partijen om te beginnen bij elkaar krijgt. Ohl adviseert gemeenschappelijke uitgangspunten te zoeken. De partijen bij elkaar brengen is volgens haar niet moeilijk. Er is in de Nederlandse cultuur een grote bereidheid met elkaar te praten.

Marita Braks (RIVM) heeft die ervaring ook met een project rond de ziekte van Lyme. Het bleek vooral belangrijk de partijen (in dit geval vooral natuurbeheerders) serieus te nemen door te vragen wat zij als wenselijk en haalbaar zagen.

“Ik ben hier uit persoonlijke interesse. Ik voel me soms vervelend als ik een kiloknaller koop, want zo houden we samen de megastallen in stand. Dat zou ik graag doorbreken, maar ik doe het nog niet goed genoeg. Het zoeken naar een gemeenschappelijk doel vind ik een mooie oplossing.” (deelnemer bijeenkomst)

“Het is heel gewaagd om gezondheid van mensen een keer niet als vanzelfsprekend op de eerste plaats te zetten. Wij hebben de Raad voor Dierenaangelegenheden als adviesorgaan, maar veel onderwerpen reiken verder. Daarom is het goed dat er vanuit drie raden naar het vraagstuk wordt gekeken.” (deelnemer bijeenkomst)

Aanbieding van de essaybundel (*Rien Meijerink, voorzitter Raad voor Volksgezondheid en Zorg*)

Rien Meijerink biedt het signalement aan namens de drie raden en benadrukt dat kwesties rond dit onderwerp het verdienen geagendeerd te worden. Het debat moet dan ook een vervolg krijgen, wat voor een deel zal gebeuren tijdens twee op handen zijnde conferenties: *11th World Congress of Bio-ethics* in Rotterdam en *Minding Animals* in Utrecht. Hij hoopt dat ook Louise Fresco de discussie verder zal brengen.

Na de aanbieding reageert Louise Fresco op de essaybundel met onderstaande voordracht.

Evolutionair succes maakt verantwoordelijk (*Louise Fresco, universiteitshoogleraar grondslagen van duurzame ontwikkeling in internationaal perspectief, Universiteit van Amsterdam*)

In *Naturalis* is Louise Fresco zich sterk bewust van de enorme schaal van tijd en ruimte. De mens worstelt met die schaalgrootte. Eén van de ethische vragen daarbij is: hoe te schakelen tussen de eigen beleving en de grotere schalen. Wat tijdens de vogelgriep epidemie op haar de meeste indruk maakte is niet het ruimen van duizenden dieren, maar die ene vrouw die haar laatste kip onder het bed had verborgen en er geen afstand van kon doen. Hoe leg je aan haar uit dat je maatregelen moet nemen ten behoeve van een ander schaalniveau?

De mens heeft steeds meer controle over zijn omgeving, die onderwerping is noodzaak geweest voor onze overleving. We zullen altijd planten en dieren aan ons onderwerpen. Maar er is een grens aan dat onderwerpingproces. Intuïtief voelen we dat die grens alles te maken heeft met de schaal. Eén kip houden voelt goed. Duizenden kippen houden voelt niet goed. Waar ligt de grens? Bovendien hebben we een gespleten relatie met voedsel. We vinden lammetjes schattig, maar zijn blind voor het proces dat ze tot lamskotelet maakt.

Momenteel staat de mens centraal. Dat is een evolutionair succes. We zijn de eerste soort die in staat is te groeien zonder verdere uitbreiding van ons territorium. De evolutie geeft echter ook aan: jullie wonen op een planeet waar processen doorgaan. Op een dag zal ook de mens niet meer bestaan, of zijn geëvolueerd tot een nieuwe soort. We zijn niet de top van de piramide. Bescheidenheid is dan ook op zijn plaats.

Is er een afwegingskader mogelijk voor de dilemma's die we tegenkomen? Een simpele oplossing is er niet. Je zult telkens moeten afwegen en inschatten. We zijn geneigd om het risico van bijvoorbeeld Q-koorts zwaar te laten meetellen, doordat we gewend zijn geraakt aan een risicovrije samenleving. Daarbij lijken we ook nog eens af te glijden naar het feitenloze debat: iedereen heeft recht op zijn eigen mening; maar naar het lijkt ook op zijn eigen feiten. Dat betekent dat we ons bij elke afweging af moeten vragen: hoe communiceren we erover met het publiek? Tot nu toe is er bij dierziekte crises niet altijd goed gecommuniceerd. Een communicatiemodel is dan ook welkom.

Gebieden met weinig biodiversiteit zijn het meest productief, maar op de lange tijdsschaal is er ook loyaliteit met de ontwikkeling van de wereld als geheel. Niet alle biodiversiteit moet behouden blijven, maar het feit dat biodiversiteit en evolutie er zijn, geeft ons als dominante soort wel een verantwoordelijkheid.

In de discussie moet niet de somberheid domineren, maar het feit dat we kunnen leren van onze fouten. Dat maakt ons tot een unieke soort. Daarbij wordt loyaliteit gevraagd, niet alleen met dieren, maar ook met het ecosysteem aarde.

Verslag: Monique Janssens, JT&P
Communicatie, Utrecht

Fotografie: Eveline Renaud

